

Ігор МАРКОВ

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ У КРАЇНАХ ЄС

У статті розглянуто деякі особливості соціального самовизначення етнонаціональної групи сучасних українських трудових мігрантів у державах ЄС на тлі мігрантів із країн Центральної Європи.

Ключові слова: сучасна українська трудова міграція, традиційна діаспора, етнічна спільнота, соціальні мережі, соціокультурні форми самоорганізації.

© І. МАРКОВ, 2012

У 2007—2008 рр. Міжнародний Благодійний Фонд «Карітас України» у співпраці з сектором етносоціальних досліджень Інституту народознавства НАН України за підтримки Акції солідарності німецьких католиків з людьми у Центральній та Східній Європі «Реновабіс» здійснив різнобічне дослідження трудової міграції з України у ЄС. Метою проекту було вивчення масштабів, напрямів і тенденцій сучасної трудової міграції з України до країн Європи, визначення потреб та можливостей діяльності Української Греко-Католицької Церкви та її установ у сфері правової допомоги, соціального захисту та пасторальної опіки українських трудових мігрантів. Дослідження охопило 7 країн ЄС: Республіка Польща, Чеська Республіка, Італійська Республіка, Грецька Республіка, Королівство Іспанія, Португальська Республіка, Республіка Ірландія.

Реалізація проекту спиралася на поєднання різних методів або, у ширшому значенні, усіх доступних інформаційних потоків, і включала: опитування українських трудових мігрантів у державах перебування за допомогою так званих якісних методів (глибинні напівструктуровані інтерв'ю, фокус-групові дискусії); опитування експертів, причетних до проблем трудової міграції в державах перебування: представників влади, Церкви, профспілок, неурядових організацій, структур самоорганізації мігрантів; опрацювання статистичних матеріалів та досліджень трудової міграції; аналіз правових тенденцій і змін до законодавства у сфері міграції в державах перебування українських мігрантів; проведення моніторингу медіапростору.

За результатами роботи дослідницької група отримала близько ста поглиблених інтерв'ю і провела вісім фокус-групових дискусій з українськими трудовими мігрантами в країнах, обраних для дослідження. Респондентами глибинних інтерв'ю та фокус-груп стали жінки та чоловіки всіх вікових груп, освітньо-кваліфікаційних рівнів, регіонів походження з України, сфер зайнятості на заробітках, різного міграційного стажу й досвіду — відповідно до особливостей української заробітчанської міграції в кожній країні, обраний для проведення дослідження.

У межах проекту проведено десятки експертних інтерв'ю з представниками державних, самоврядних неурядових інституцій, Церкви у всіх обраних нами країнах перебування, причетних до проблем сучасної міграції, в тому числі української; здійснено аналіз міграційного законодавства України і дер-

жав, у яких проводилося дослідження, а також міжнародних правових актів у сфері регулювання міграції; опрацьовано дані поточної статистики, отриманої в ході дослідницьких експедицій; проведено моніторинг українських засобів масової інформації за 2008 р. і за попередні роки за окремо розробленою методологією структурування інформаційних потоків і спеціально підготовленою для її потреб програмою формування баз даних.

Результати проведеного нами комплексного дослідження сучасної української трудової міграції у семи країнах Європейського Союзу дали змогу виокремити риси для означення її як частини глобальних міграційних процесів. Так, новітня українська міграція, на відміну від її попередніх періодів, *одночасно* охопила майже всі держави Європи, а також Азію, Північну і Південну Америку, Австралію¹; вона включає найрізноманітніші соціально-демографічні групи українського суспільства. Її характеризують масовість нелегальної (в т. ч. жіночої) міграції, перехід від «човникових» подорожей до тривалих виїздів, а від них — до переміщень різними країнами та регіонами, скупчення українців переважно у мегаполісах (Мадрид, Рим, Мілан, Лісабон, Афіни, Москва), розвинуті соціальні мережі. Соціальну динаміку української трудової міграції визначають люди з вищою і середньою спеціальною освітою.

Українців у країнах ЄС (включаючи нерегулярну міграцію) в цілому характеризує відносно високий рівень освіти та кваліфікації, спорідненість культури українських мігрантів та громадян держав ЄС, відносно швидка інтеграція в соціокультурний простір країн ЄС, один з найнижчих рівнів злочинності серед національних груп мігрантів.

Типологічно українці належать до циркулярної або маятникової міграції. За нашими оцінками, понад 80% з них прагнуть повернутися на батьківщину; близько 70% мають сім'ї в Україні, підтримують тісні стосунки з близькими на батьківщині, перебуваючи на еміграції; 90% реалізують плани на майбутнє в Україні (купають помешкання, опла-

чують здобуття освіти дітям та ін.); принаймні двічі-тричі протягом року українські мігранти по змозі (за наявності легального статусу в державі перебування, коштів, відпустки) їздять в Україну. Це сприяє соціальній реінтеграції мігранта у разі повернення на батьківщину.

Проте, відзначене зовсім не вказує на перспективу швидкого повернення: мігранти перебуватимуть там, де складатимуться для них відповідні умови життя та праці. Відсутність значних інвестицій у розвиток перспективних галузей економіки України посилюватиме міграційну мобільність населення, яка є характерною для епохи глобалізації в цілому. За нашими експертними даними, останнім часом набуває розвитку тенденція до набуття українцями громадянства країн перебування (як, до прикладу, у Португалії).

Українські мігранти переважно зайняті на вторинному ринку праці (будівництво, сфера послуг, сільське господарство) як некваліфіковані працівники. Це не спричинює конкуренції для працівників приймаючих країн. Водночас вони успішно конкурують з трудовими мігрантами з інших країн. А з іншого боку, українські мігранти успішно заміщають вакансії кваліфікованих і висококваліфікованих фахівців, потреба в яких дедалі більше стає відчутною в ЄС.

Сучасні українські мігранти утворюють широко розгалужені соціальні мережі, за посередництвом яких вони перевозять людей з України до приймаючих країн і в зворотному напрямі, на батьківщину, переказують зароблені гроші родинам в Україні, поширюють інформацію про ситуацію на ринку праці, можливості отримати помешкання, правові характеристики країни чи регіону, зокрема, пов'язані з підготовкою документів на легалізацію, возз'єднанням сім'ї, іншими правовими умовами перебування. Експерти відзначають, що завдяки добре налагодженим мережам українці виявляють еластичність та мобільність у достосуванні до швидко змінюваних умов на ринку праці, зокрема, в час фінансової кризи. Можна додати, що через соціальні мережі відбувається саморегулювання сучасної української міграції.

Міграція справляє значний вплив на розвиток української економіки шляхом прямих та непрямих інвестицій, міжнародного партнерства у дрібному та середньому бізнесі, впровадження інновацій та ін. Тільки міжнародні перекази заробітчан в Україну

¹ Особи, які потрапили у вибірку сукупність першого загальнонаціонального обстеження домогосподарств України на тему міграції, проведеного у тому ж році, що й наше дослідження, обстеження трудової міграції називали 33 країни призначення трудових міграцій. Насправді, їх кількість безумовно більша [3, с. 64]

експерти нашого дослідження прирівнюють до 20% ВВП країни. Більшість цих коштів приходить до мігрантських родин в Україні через соціальні мережі, минаючи банківську систему [5, с. 33].

Нині зареєстровано десятки громадських об'єднань українців у державах Європи, окрім Росії, які переважно займаються культурно-освітньою діяльністю. В їх числі постають регіональні, міські, жіночі, студентські організації. До прикладу, за нашими експертними даними, лише в Іспанії зареєстровано близько 40 об'єднань українців, 25 із яких увійшли в «Адресар українських громадських організацій» «Навігатора українського мігранта — 2008» — довідкового видання, підготовленого нашою групою за підсумками реалізації дослідження [6, с. 17—22]. Частина громадських об'єднань українців у ЄС стають впливовими посередниками у відносинах між українцями і владою країни перебування, а також у здійсненні зворотного впливу зовнішньої трудової еміграції на українську владу та суспільство.

Проте головними осередками формування українських емігрантських спільнот, довкола яких часто утворюються громадські об'єднання — і в цьому історична спадкоємність сучасної трудової міграції і традиційної української діаспори, що постала у минулі епохи — є душпастирські центри Української Греко-Католицької Церкви. Вони виникають скрізь, де перебувають наші заробітчани, особливо активно — у традиційно католицьких країнах Південної Європи [5, с. 33].

За даними, наведеними експертом Т. Гринчишиним, нині в країнах ЄС функціонують від 450 до 500 спільнот УГКЦ [5, с. 3]. Порівняно з 2008 р., коли проводилося наше дослідження, наведена інформація виразно вказує на зростання їх кількості у цих країнах. Так, якщо на час проведення нашого дослідження в Італії було близько 120 громад цієї Церкви [3, с. 220], то натеper ця кількість зросла до 139 [5, с. 3]. Збільшення кількості спільнот УГКЦ — цього разу майже удвічі, з 16-ти [3, с. 232] до 30-ти [5, с. 33] — маємо за аналогічний період в Іспанії. Спільноти часто постають спонтанно, не маючи офіційного статусу в рамках УГКЦ; на одного священика інколи припадає кілька, часом, до десяти осередків душпастирювання, віддалених між собою значними відстанями [1].

Назвемо деякі особливості розвитку соціальних комунікацій і мереж українських іммігрантів, які, можливо, вирізняють цю групу від інших національних груп іммігрантів до ЄС.

На відміну від гостьових працівників у західних державах ЄС з країн Центральної Європи — нових членів ЄС (до прикладу, Польщі), мігрантську ідентичність яких можна визначити в категорії «тимчасовості» («the migrants view themselves as mobile persons responding to economic opportunities rather than migrants who have left the homecountry for good and made a decision to settle abroad») і дистансування як від своїх співвітчизників-іммігрантів, так і щодо громадян приймаючої країни [7, с. 60], — українським іммігрантам притаманний дещо інший вимір самовизначення, у якому міграція стає складовою певного усталеного простору співбуття («to seek, where good»). Як наслідок, реалізують себе ефективні мережі життєдіяльності та структури співбуття, що впливають із традиційних етнічних форм.

Перша зі згаданих мігрантських ідентичностей, яку співробітниця Центру міграційних досліджень Варшавського Університету С. Торуньчик-Руїз знайшла серед польських гостьових робітників у Нідерландах [7, с. 60], виявляє приналежність іммігрантів і громадян приймаючої країни до єдиного політичного простору спілкування, у якому іммігранти мають свій «локус», хоч і в «системі координат» західноєвропейського суспільства. Це останнє, тобто усвідомлення вихідцем із Центральної Європи на заробітках у Європі Західній своєї «позиції» у спільному просторі, як нам здається, посилює відчуття власного «локусу», у даному разі — приналежності до польського суспільства і дистанціювання від колег-іммігрантів і громадян приймаючої країни.

Особливість мігрантської ідентичності українців, навпаки, пов'язана із відчуттям «покинутості самих на себе». Незахищеність з боку власної держави, нелегальний статус у державі перебування, а ще, «рідна держава, не створивши відповідної кількості робочих місць і, головне, достойних заробітків (відповідно, заробітчани повернуться в Україну, коли ці умови, бодай «наполовину», з'являться) — чинники, які наші інформанти — учасники поглиблених і фокус-групових інтерв'ю — називають причинами «покинутості самих на себе». Українські іммігранти почуваються вихідцями з культурно спорідненого з

громадянами ЄС, але «іншого» світу. Вони не тільки не належать до єдиного з громадянами приймаючих країн політичного простору спілкування, а й перебувають поза політичним простором як таким, не відчуваючи у ньому свого «локусу».

Таким чином, артикульовані українськими іммігрантами причини їхньої «покинутості на себе» самі є наслідком способу соціального самовизначення української людини, «продовженням» якого виступають і зовнішні міграції. В його основі лежать локальні, персональні, персонально-групові активності та комунікації, що не ведуть до інституалізації суспільства, відтворення чи артикуляції його правовідносин. Зворотний бік цього способу самовизначення — суспільне мімікрування, коли у суспільному, «політичному» просторі відносин «нічого не відбувається»: «локальність» (тут як «одиночність», «одноразовість», «тимчасовість») входження у політичний простір самоздійснення, що заміщує «локус» у ньому, вимірюється доцільністю отримання чогось на кшталт персональної «ренти», по суті, артикулюється як «відмежованість» від суспільства.

Для мігрантів, що мають власний локус, соціальні мережі всередині етнічної групи в цілому полегшують процес ланцюгової міграції і не мають тенденції до відтворення своєї «власної локальності» і почуття спільності в новому контексті: вони зберігають приналежність до їхнього власного суспільства, еміграція, як ми вже сказали, мислиться ними як тимчасовість. Як протилежність до них, у представників мігрантської ідентичності, до якої належать українці, реалізують себе ефективні міжперсональні мережі, що виражають більш усталену життєдіяльність, структури співбуття, що впливають із традиційних етнічних форм. Декларація про повернення на батьківщину стає для них радше мрією, «казковим образом», що супроводжує їх на шляху вживання в емігрантське буття, і втілюється у вигляді емігрантських етнічних спільнот.

Дослідники відзначають віддаленість національних груп сучасних іммігрантів від «своїх» традиційних діаспор у приймаючих країнах. Стосується це і так званої «четвертої хвилі» української міграції. Причин цієї віддаленості, як і відмінностей міграцій попередніх епох від сучасної міграції у випадку українців, ми торкнулися в інших наших публікаціях [4, с. 78—79].

Проте дистанціювання представників новітньої української міграції від традиційної української діаспори у країнах перебування не виключає відтворення серед них соціокультурних форм самоорганізації, притаманних традиційній діаспорі (культурні, освітні, студентські, жіночі товариства, видання власної преси, церковні спільноти).

Формування новітніх спільнот українських емігрантів відбувається шляхом самоорганізації, за дуже обмеженої, часто лише декларативної, а інколи і всупереч — участі Української держави.

Визначальним чинником інтеграції спільнот українських емігрантів у приймаючих країнах, як і в попередні епохи української еміграції, залишається Українська Греко-Католицька Церква, спільноти якої часто самочинно виникають серед українських іммігрантів у ЄС, більшість із яких походять із Галичини. Душпастирські центри УГКЦ у країнах ЄС діють не тільки як релігійні об'єднання, але також як центри комунікування, взаємодопомоги, національно-культурного життя мігрантів. Членами спільнот УГКЦ стають не тільки традиційні греко-католики, але також представники інших конфесій, іммігранти, що не ходили до церкви в Україні чи взагалі не були віруючими людьми, деякі громадяни країни перебування.

1. Архів комплексного дослідження трудової міграції з України у державах Європейського Союзу та Російській Федерації, проведеного Міжнародним Благодійним Фондом «Карітас України» у співпраці з сектором етносоціальних досліджень Інституту Народознавства Національної Академії Наук України у 2006—2008 рр. Групове інтерв'ю зі священниками УГКЦ північної Італії, Болонья. — 2008. — Січень.
2. Бойко Юстин, ерм. Трудова міграція і становлення спільнот Української Греко-Католицької Церкви у країнах Європи / Бойко Юстин // На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції (країни ЄС та Російська Федерація) / Марков І., ерм. Бойко Ю., Іванкова-Стецюк О., Селещук Г. та ін.; за ред. Ігоря Маркова. — Львів, 2009. — 260 с.
3. Зовнішня трудова міграція населення України. — К., 2009. — 120 с.
4. Марков І. Українська трудова міграція в ЄС: соціологічно-статистичний проект / І. Марков // На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції (країни ЄС та Російська Федерація) / за ред. І. Маркова. — Львів, 2009. — 260 с.

5. Марков І. Сучасні міграції у соціодинаміці глобалізованого суспільства: теоретичні аспекти постановки проблеми / І. Марков // Українознавчий альманах. — К., 2012. — Вип. 7.
6. Навігатор українського мігранта 2008 / упоряд. І. Марков, М. Бондаренко, Г. Селещук. — Львів, 2009. — 256 с.
7. Sabina Torunchyk-Ruiz. Being together or apart? Social networks and notions of belonging among recent Polish migrants in the Netherlands / Sabina Torunchyk-Ruiz // CMR working papers. — № 40/98. — December 2008. — 64 p.

Ihor Markov

ON PECULIARITIES OF SOCIAL IDENTITIES
BY THE PRESENT-DAY UKRAINIAN
MIGRANTS IN THE STATES OF EC

In the article have been considered some peculiarities of social self-definition by ethnical national group of the present-day

Ukrainian labour migrants in the EC states against the background of migrant from the states of Central Europe.

Keywords: present-day Ukrainian labour migration, traditional diaspora, ethnical community, social networks, socio-cultural forms of self-organization

Igor Markov

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНЫХ
ИДЕНТИЧНОСТЕЙ СОВРЕМЕННЫХ
УКРАИНСКИХ МИГРАНТОВ В СТРАНАХ ЕС

В статье рассмотрены некоторые особенности социального самоопределения этнонациональной группы современных украинских трудовых мигрантов в государствах ЕС на фоне мигрантов из стран Центральной Европы.

Ключевые слова: современная украинская трудовая миграция, традиционная диаспора, этническая общность, социальные сети, социокультурные формы самоорганизации.